

ГЛОВО

“Гетьманської столиці”

№1 (106), січень-лютий 2025 р.

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

ГЕТЬМАН КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ

(до 275-ї річниці з дня обрання Кирила Розумовського гетьманом)

Юлія ФУРСОВА

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська столиця»

22 лютого 2025 р. відзначається 275-та річниця з дня обрання гетьманом Кирила Розумовського. Період його гетьманування український історик О. Оглоблін охарактеризував так: «Це була доба останнього піднесення старої козацько-гетьманської держави, доба економічного зростання Лівобережної України та буяння української національно-політичної думки, доба блискучого розквіту української культури та мистецтва... Все це було відповіддю старої Гетьманської України на ту навалу московського імпералізму, яка невблаганно сунула на Україну».

Дійсно, Кирило Розумовський гетьманував за надзвичайно складних суспільно-політичних обставин та постійного втручання російської імперії в державну діяльність Гетьманщини та, всупереч перешкодам, робив усе для збереження державності, а також її реформування та зміцнення.

Урочистості з обрання Кирила Розумовського на гетьманство пройшли 22 лютого 1750 р. у м. Глухів. Попри формальний церемоніал, елекція мала важливе значення для жителів Гетьманщини, адже це знаменувало не лише повернення посади гетьмана, а й подальше відродження та посилення державних інституцій. Варто зазначити, що після 1709 р., імперська політика щодо Гетьманщини була послідовно жорсткою, всіляко обмежувалися права, економічний розвиток та культурно-духовне життя. Гетьмани України Іван Скоропадський, Павло Полуботок, Данило Апостол в складних політичних обставинах боролися за повернення прав і свобод Гетьманщини. Після смерті Д. Апостола керівництво Гетьманщиною 16 років здійснювало Правління гетьманського уряду, керівну роль у якому відігравали російські чиновники. Це посилювало контроль та втручання російської імперії у внутрішні справи Гетьманщини.

Бажання мати власну державу не згасало в думках борців за державність. Відтак козацька старшина, обозний Яків Лизогуб, хорунжий Микола Ханенко, бунчуковий товариш Василь Гудович, у Москві та Санкт-Петербурзі упродовж 1744-1747 рр. неодноразово піднімали питання відновлення посади гетьмана. Результатом такої системної багаторічної роботи козацької старши-

ни став указ імператриці Єлизавети Петрівни від 5 травня 1747 р. «Про буття в Малоросії гетьманові за колишніми звичаями і традиціями». Цей указ поклав початок і великої підготовчої роботи до урочистостей обрання гетьмана, сучасною мовою інавгурації, яка мала відбутися у гетьманській резиденції Глухові.

Як саме здійснювався процес підготовки до обрання, хто був до нього залучений? В архівній справі за 1749 р. зазначено, що для підготовки та, відповідно, ведення справ, які стосувалися обрання гетьмана було призначено російського графа Івана Гендрикова. Важливо, що того ж таки року за імператорським указом ведення справ Гетьманщини було перенесено з Сенату до Колегії іноземних справ.

Для участі в офіційних урочистостях з нагоди обрання гетьмана були надіслані звернення до керівників полків Гетьманщини з проханням відрядження на елекцію полкової старшини. Було видане окреме розпорядження про підготовку святкової трапези. Для неї, зокрема, мали придбати корицю, гвоздику, перець, цукор, лимонний сік, виноградні вина, пиво, квас, телят, шинку, овес тощо. Урочистість події підкреслювало убранство місця обрання – майдану поряд з Миколаївським храмом.

Головними символами на елекції мали бути гетьманські клейноди. Відтак для надання значущості відновлення гетьманської посади було виготовлено нові гетьманські клейноди. Потрібно було виготовити нову срібну гетьманську печатку, полагодити бунчук. На ці потреби виділили 200 руб. Також були виготовлені: амвон, покритий червоним сукном, срібні тарелі, оксамитові подушки, на яких виносилися гетьманські клейноди.

Урочистості 22 лютого 1750 р. почали початок державної діяльності ге-

Гетьман Кирило Розумовський, 1758 р.
Мідьорит Георга-Фридриха Шмідта.
Зібрання ЦДІАК України

тмана Кирила Розумовського, але сам він не був присутнім на них.

Важливою характеристикою Розумовського як людини із самостійницькою позицією стало повернення гетьманської резиденції до Батурина, столиці гетьманів Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича та Івана Мазепи, стверджене указом і грамотою імператриці Єлизавети Петрівни у липні 1750 р.

Упродовж 14 років гетьманування Кирилу Розумовському вдалося здійснити реформування в системі судочинства, військової справи, освітньої галузі та медицини. Своїми політичними поглядами і діями гетьман доводив, що Гетьманщина має відбутися як самостійна незалежна держава. Його постать безперечно заслуговує на повагу та гідне місце в нашій історії.

Реконструкція булави гетьмана Кирила Розумовського.
Зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця»

«РЕЗИДЕНЦІЯ ОРЛИКА. ВІДНАЙДЕННЯ УКРАЇНИ В АРХІВАХ СВІТУ»

**Наталія
ДРОБНЯКО**

заступник
завідувача відділу
НИКЗ «Гетьманська
столиця»

Вивчення та популяризація життя й діяльності гетьмана Пилипа Орлика та його родини є однією з тем над якою працюють історики заповідника. На сьогодні через ряд археологічних знайдок, художніх полотен, гравюр, документів та книг ми гідно представляємо родину Орлика в музейних експозиціях заповідника та позамузейних виставкових проєктах.

Проаналізувавши розвідки найавторитетніших дослідників родини Орликів, враховуючи наш досвід, ми вважали за необхідне взяти участь у проєкті «Резиденція Орлика. Віднайдення України в архівах світу», що був ініційований Міністерством закордонних справ України у 2024 р. Команда істориків заповідника: Наталія Реброва, Наталія Дробязко, Марина Хармак та незалежна дослідниця зі Швеції Марина Траттнер пройшли у фінал проєкту з програмою дослідження постаті Пилипа Орлика у Державному архіві Швеції.

Чому ми вирішили працювати в цьому архіві? Державний архів Швеції – це скарбниця надзвичайно цінних оригінальних документів з історії України, де зберігається Конституція Пилипа Орлика (1710 р.). Масив документів Великої Північної війни (1700-1721 рр.), які пов'язані з діяльністю українських геть-

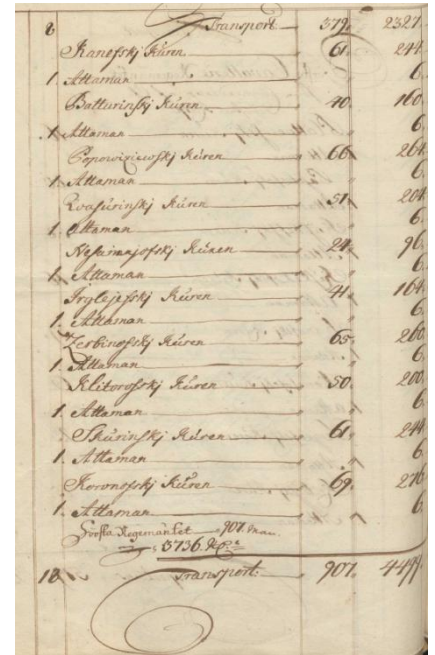
манів Івана Мазепи та Пилипа Орлика, досі досліджений лише частково. І тому ми мали чітке розуміння де і що шукати.

Завдяки фінансовій підтримці Благодійного фонду «МХП-Громаді» у співпраці з Благодійним фондом «Спадок Гетьманщини», команда у листопаді 2024 р. працювала у архіві Швеції та дослідила оригінальні документи XVIII ст., які стосуються гетьмана Пилипа Орлика, його оточення та розкривають політичну ситуацію того часу. Нововиявлені документи відкривають правдиві сторінки української історії, її державотворення та дипломатичні відносини з європейськими країнами.

Нам вдалося опрацювати: протоколи та акти «Секретного комітету»; фінансові звітності витрат на козаків, 25 та 28 томи; листи Пилипа Орлика, його дружини Ганни та доньки Варвари, Карла XII і Станіслава Лещинського, Ульріки Елеонори та Фредеріка I, закордонних кредиторів та шведського канцлера Генріха Мюллерна; «Дос'є на Пилипа Орлика»; частину королівських шифрів; заповіт Андрія Войнаровського, племінника гетьмана Івана Мазепи, секретні акти про родину Войнаровських. Віднайдені архівні справи написані латиною, німецькою, шведською, французькою, польською та староукраїнською мовами, а їх кількість становить кілька сотень сторінок. Хронологічно вони охоплюють документальну частину з квітня 1709 р. та висвітлюють історію українських політичних емігрантів XVIII ст. на чолі з гетьманом Пилипом Орликом.

Для відтворення послідовності історичних подій ми склали хронологічний план опрацювання документів: систематизувати по датах; розчитати; про-

аналізувати уже оприлюднені архівні документи; перекласти; презентувати перекладені документи вузькому колу спеціалістів та ввести в науковий обіг для широкого загалу.

«Фінансова звітність щодо витрат на козаків» 1709-1711 рр.
Зібрання Державного архіву Швеції

Завдяки наполегливій і клопіткій праці перекладачів та мовознавців: Станіслава Пархоменка (з латини), Євгена Луняка (з французької мови), Валентини Бочковської (з польської та староукраїнської мови), Карін Боріквіст Л'юнг (з німецької на шведську мову), Крістіни Петухової (з німецької), Габріель Вроллі (з німецької) та Марини Траттнер (з шведської мови) ми маємо сотні готових до опрацювання сторінок з української історії. Саме вони нам зможуть розповісти про друзів і ворогів України, зраду і підтримку, таємні переговори і дипломатичні відносини початку XVIII ст.

З кожним кроком досліджень, ми отримували документальні підтвердження тісних дипломатичних зв'язків України й Швеції та всебічної підтримки українського гетьмана Пилипа Орлика, його родини та «мазепинців» шведською стороною. Ми готуємо до публікації масиви унікального історичного матеріалу, який виявлений завдяки ініціативі Міністерства закордонних справ України. Також висловлюємо подяку Благодійному фонду «МХП-Громаді», Благодійному фонду «Спадок Гетьманщини» та Державному архіву Швеції за співпрацю по збереженню та популяризації української історії та щоденне утвердження України.

Наталія Дробязко, Марина Хармак, Марина Траттнер разом з архівістом Яном Міспелаєре у Державному архіві Швеції, листопад 2024 р.

ВИПАДКОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Юрій СИТІЙ

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

У фондовій колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця» зберігаються археологічні знахідки різного походження. Основна частина зібрання – це матеріали систематичних археологічних досліджень, що були започатковані у 1995 р. і тривають майже без перерв до сьогодні. Ці дослідження та отримані матеріали задокументовані й уведені у науковий обіг у вигляді різноманітних публікацій, виступів на телебаченні та радіо, свідчення про них висвітлюються у лекціях та екскурсіях. Вони представлені й у експозиції Музею археології Батурина, який діє з 2009 р.

Інша частина предметів у фондах заповідника – це випадкові археологічні знахідки, що, відповідно, мають менше вихідних даних про місце і контекст їх виявлення. Зазвичай, це речі, знайдені місцевими жителями або потрапили до зібрання заповідника у результаті організації експедицій по збору предметів музейного значення, придбання музейних предметів за державні та благодійні кошти, шляхом отримання предметів у дар. Також випадкові знахідки з території Посеймів'я цілеспрямовано збираються співробітниками для поповнення фондів заповідника «Гетьманська столиця».

Чи мають наукову цінність археологічні матеріали з культурних шарів невідомих пам'яток? Вони, безперечно, втратили частину інформації, яку могли зафіксувати археологи під час досліджень. Це і приналежність до конкретного шару, об'єкта, наявний супутній матеріал, більш точна хронологія тощо. Однак фізично ці предмети зберегли свій інформаційний потенціал. Частина цих відомостей може і повинна бути зафіксована у момент передачі знахідки до музейної установи. У першу чергу, це місце виявлення знахідки. Зафіксовані місця типологічно одноманітних знахідок з фондів музеїв дозволяють розширити уявлення про історію місцевості, де вони були виявлені. У зв'язку з певними обмеженнями чи неможливістю проведення повноцінних широкомасштабних археологічних досліджень на всіх ділянках археологічної пам'ятки, дані про місце випадкової знахідки мо-

же стати цінним джерелом для відтворення певних етапів історії міста чи поселення. Обмеженість знань про місце, де були проведені розкопки (через фінансування, відсутність доступу тощо), може бути доповнена інформацією про випадкові знахідки. Як правило, вони не чисельні, але походять з різних ділянок території, де ще «не ступала нога археолога».

Для прикладу розглянемо дві досить різні категорії археологічних знахідок з території Батурина та його околиць: полив'яні кахлі з розписами часів К. Розумовського та кам'яні сокири. Ці археологічні артефакти завжди привертати увагу місцевих жителів: перші – своїми малюнками, другі – матеріалом та формою виробів. Випадково знайшовши, такі предмети зазвичай підбирають, бо вони є привабливими зовні і їх можна показати іншим людям, у першу чергу – своїм дітям. Інтерес до предмета, цікавість до історії суспільства загалом і конкретної місцевості призводить до часткового потраплення таких знахідок до колекції музеїв.

Місця виявлення знахідок мають інформативний потенціал. Кахлі часів К. Розумовського визначають межі забудови міста, знахідки кам'яних сокир, відповідно, вказують на місця можливого розташування поселень епохи бронзи (друге тисячоліття до нашої ери).

Кам'яна сокира VII – III тис. до н.е.
Зібрання Національного заповідника
«Гетьманська столиця»

Яку інформацію може надати річ чи її частина? У першу чергу – матеріал, з якого вона виготовлена, і його вивчення. Уламок кахлі може бути проаналізований за складом кераміки (колір, міцність, домішки), за наявністю слідів роботи майстра на його поверхні. Зіставлення різних однотипних виробів дозволяє зробити певні висновки про

стиль роботи майстра, організацію виробничого процесу, залучення до нього інших осіб, розподіл праці між ними та ін. Аналіз полив'яного зображення дозволяє прослідкувати не лише панування певної мистецької традиції у виготовленні кахлі, а й естетичні смаки замовника. Хімічні та механічні аналізи виробів, порівняння їх з іншими зразками з більш точно визначеними умовами виявлення, можуть поглиблювати наші знання про походження виробів, особливості організації гончарного ремесла та технологічних процесів тієї епохи, писемні свідчення про які не збереглися або збереглися у обмеженому обсязі.

Кам'яний молоток VII – III тис. до н.е.
Зібрання Національного заповідника
«Гетьманська столиця»

Якщо кахляні вироби XVII–XVIII ст. – це масове виробництво ремісничої продукції певних територій та виробничих центрів, то виготовлення кам'яних сокир – справа майстра, який знав традиції обробки каменю, форми готових виробів, що існували у межах розвитку певної спільноти людей (у археології – археологічних культур). Форма виробу, традиційна саме для певної спільноти, може вказувати на поширення культурного впливу, переміщення населення, процеси обміну, торгівлі, рівень розвитку обробки каменю у давніх суспільствах та ін. Визначення породи каменю дозволяє уявити масштаби торгових та транспортних зв'язків між людьми, спільнотами та територіями.

При передачі до музеїв випадково знайдених речей у облікові картки заноситься час і місце знахідки, а також прізвище того, хто передав знахідку. Таким вчинком люди не лише сприяють збереженню речових пам'яток і вивченню історії свого краю, а й залишають слід про себе у музейній справі.

УСИПАЛЬНИЦЯ ГЕТЬМАНСЬКОЇ РОДИНИ РОЗУМОВСЬКИХ

**Альона
ГРАБОВЕЦЬ**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

9 лютого минає 157-ма річниця з дня смерті онука гетьмана Лева Григоровича Розумовського (1814–1868 рр.). Свій спочинок він знайшов у родинній усипальниці на території сучасної Чеської Республіки, де наприкінці XIX ст. оселився його батько Григорій Кирилович Розумовський (1759–1837 рр.) та з часом сформувався новий родинний осередок.

Ідея створення усипальниці належала сину Лева, правнуку гетьмана України Камілу Львовичу Розумовському (1852–1917 рр.). Він вивчав історію своєї родини, ушановував пам'ять пращурів і здійснював догляд за їхніми похованнями. Приміром, у 1909 р. Каміл відвідав церкву-усипальницю свого прадіда Кирила Розумовського в Батурині, організував у ній ремонтні роботи та долучився до реставрації гетьманського палацу.

Місцем для розташування родинної усипальниці Каміл обрав один зі своїх маєтків, Горні Вікштейн, який знаходився в с. Радків. Розміщувалася вона на сільському цвинтарі поруч із церквою Різдва Пресвятої Богородиці, якою опікувався нащадок гетьмана.

В усипальниці спочиває сім представників родини Розумовських. Зауважимо, що на сьогодні це єдина усипальниця представників гетьманської родини. У ній покоїться п'ятий син гетьмана України Григорій Розумовський, він же дід Каміла, відомий вчений у галузі геології та мінералогії. Спочатку поховання Григорія Розумовського знаходилося у крипті церкви с. Чеський Рудолець. У вересні 1898 р. Каміл відвідав його та виявив, що могила є недоглянутою і організував перепоховання. Вже 16 листопада останки Григорія Розумовського були вилучені з дубової труни та переміщені в металеву, 18 листопада їх привезли в Опаву, а вже наступного дня перепоховали в родинній усипальниці. Його поховання та надгробний пам'ятник Каміл розмістив по центру усипальниці, адже по лінії Григорія рід Розумовських має продовження до нашого часу.

Поруч з Григорієм упокоїлася його дружина, бабуся Каміла, Тереза-Єлизавета (1785–1818 рр.), уроджена баронеса Шенк де Кастель. Каміл Розумовський вирішив поєднати свого дідуся з бабусяю, перепоховавши її з Смоленського кладовища у Санкт-Петербурзі. Однак це зробити виявилось складніше, оскільки Каміл не знав точного місця знаходження її могили. Він звертався за допомогою до свого троюрідного брата Олександра Васильчикова, працівників цвинтаря, досліджував церковні записи і навіть сам у 1891 р. приїздив до Санкт-Петербурга, але все це не дало результатів. На щастя, Каміл Розумовський знайомиться із земляком, вихідцем із Опави, статським рад-

ником, директором Санкт-Петербурзької школи Святої Анни Джозефом Кенігом. Завдяки його втручанням вдалося не тільки знайти могилу, а й отримати дозвіл на ексгумацію та вивезення останків до Австро-Угорської імперії. Згідно звіту Джозефа Кеніга відомо, що ексгумація відбулася у листопаді 1900 р. за участі австро-угорського консула Річарда вон Мешедє, представників поліції та медиків. Прах Єлизавети Розумовської прибув до Радкова 27 листопада 1900 р. та був похований в усипальниці.

Сюди ж Каміл Розумовський перепоховав й інших членів родини, прах яких знаходився в різних куточках Європи. У 1889 р. Каміл із Ніцци переніс останки свого батька Лева Розумовського, офіцера Австро-Угорської імперії, з 1840 р. – Саксен-Кобург-Готського герцогства. Того ж року померла матір Каміла Роза Розумовська (1814–1889 рр.), уроджена баронеса фон Льовенштерн, яку поховали поруч з чоловіком.

Також до родинної усипальниці із Відня Каміл перепоховав свого дядька Максиміліана Григоровича Розумовського (1807–1849 рр.), гауптмана 28-го Імператорського піхотного полку.

У 1917 р. тут був похований і сам Каміл Розумовський (1852–1917 рр.). У Австрійському державному архіві нам вдалося виявити письмове повідомлення про смерть Каміла Розумовського, яке розкриває обставини смерті правнука гетьмана. Він помер від серцевого нападу у маєтку Долній Животіце 5 грудня 1917 р. у часі між 13:00 і 14:00 годинами дня. У 1936 р. до нього приєдналася дружина Марія Розумовська (1856–1936 рр.), уроджена фон Вінер-Вельтен.

За задумами Каміла Розумовського родинна усипальниця у Радкові мала стати пам'ятним місцем родини, тому до проєктування надгробного пам'ятника він залучив австрійського архітектора Макса Фляйшера. Родинна усипальниця складається з чотирьох ідентичних надгробків, розміщених в одну лінію. Посередині між ними помічаємо обеліск, прикрашений гербом Розумовських, з метою доказу давності роду.

На надгробках містяться написи, які включають ім'я з прізвищем померлого, роки життя, посаду або становище у суспільстві та епітафію. Епітафія, присвячена правнуку гетьмана України влучно відзначає чесноти Каміла Розумовського та висловлює вдячність покійному: «Забути себе і зробити щасливими інших було метою його життя, творити добро було його метою. Нехай він завжди буде прикладом для своїх дітей та онуків».

Родинна усипальниця Розумовських у Радкові. Фото 2024 р.

БАТУРИН ГЕТЬМАНСЬКИЙ У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЮРІЯ ЛИПИ «ОФІРА»

**Наталія
СЕРДЮК**

молодший
науковий співробітник
НИКЗ «Гетьманська
столиця»

Український громадський і культурний діяч Юрій Іванович Липа (1900–1944) мав яскравий і різносторонній хист письменника, який проявився дуже рано в публіцистичному жанрі. Деяко пізніше, в період навчання у Познанському медичному університеті (1922–1927), автор вправляється і у поетичних творах, більшість з яких просякнута ідеями українського націоналізму, аналізом історичних епох, пошуком ролі української нації у світобудові людства. Загальна кількість творів Ю. Липи налічує до 300 позицій. З них гетьманська столиця Батурин широко згадується у двох з них: брошури «Гетьман Іван Мазепа» (1917) і поетичній драмі «Офіра» (1925).

На момент написання драми Юрій Липа вів активне громадське і творче життя, систематично публікував свої твори у періодичних виданнях. Зокрема, згаданий твір був опублікований за життя автора у календарі-альманасі «Дніпро» (м. Львів) у 1925 та 1927 роках. Видання 1927 р. зберігається у бібліотеці Індіанського університету (США). У 1998 р. твір був повторно опублікований у першому номері науко-

Титульна сторінка календаря-альманаса «Дніпро», 1927 р.

вого збірника «Парадигма» Інституту українознавства імені І. Крип'якевича (м. Львів).

Саме слово «офіра», яке обране автором для назви твору, («ofiağa з польської) означає «жертва» або «жертвність». Твір зайняв об'єм 12 часописних сторінок, але за насиченістю описаних (згадуваних) подій і концентрацією почуттів може позмагатися із великими творами. Сцени, описані в творі, розгортаються у гетьманському дворі у Батурині десь наприкінці 1706 року, перед вікопомними подіями антимосковського повстання. Дійові особи твору – гетьман Іван Мазепа (у творі Гетьман), генеральний писар Пилип Орлик (у автора Орлик) і Мотрона Кочубей (Кочубеївна). Твір умовно поділений на три великі частини: ділова розмова з Орликом, Гетьман на самоті і приватна розмова з Кочубеївною.

Пилип Орлик приніс гетьману на підпис заздалегідь підготовані універсали. Підписуючи їх, гетьман коментує внутрішні та зовнішні політичні події, що розгортаються перед ними. У розмові двох високопосадовців бачимо такі з них, як-от повстання Петрика (Петра Іваненка, 1692, 1693, 1696), яке завдало великих втрат українській справі, також постійні повинності на каналних роботах, куди на догоду московії гетьман був змушений відправляти своїх підданих цілими сотнями. Очевидно, що Гетьманові болять ці постійні визиски українського народу, дошкуляє йому і постійна конкуренція від самозваних «гетьманів» в боротьбі за владу. Впродовж розмови Орлик повідомляє Гетьманові про новини і обстановку в різних полкових містах України-Гетьманщини, настрої козацької старшини в Ніжині, Білій Церкві, Батурині тощо. Повідомляє Орлик і про пійманого біля батуринських гетьманських палат татарського шпига, який займався розвідкою розташування гетьманського двору і охорони останнього. Гетьман віддає Орлику усні накази, у тому числі щодо придушення повстання Петрика за допомогою турецької партії: «Рука гетьманська затяжка. Та наша річ є тяжча: ховати зброю, нищити свавольців, До слухних хвиль Москву убрати в шори, Однак на злість усьому будувати буду!».

У творі присутня тема православного віросповідання. Показово-символічно є сцена молитви Гетьмана перед образами, де він запитує у Бога: «Коли ж, коли прийде великий бій з насильством зовні, хамством, що довкола?».

Найбільші душевні пристрасті розгортаються у творі в сцені візиту закоханої Кочубеївни і подальшої розмови між нею і Гетьманом. Тут автор демонструє свою обізнаність із відомими листами, цитуючи їх устами Мазепа: «...у

Юрій Липа (1900-1944)

любові обіцяла мене ховати вірно й неодмінно». Мотря фактично знається Гетьманові у коханні і закликає його пришвидшити справу визволення України: «Рятуй, Гетьмане, нас, Веди наш край до сонця, скори ці bestii, нечисті слуги вражі!».

Категорично і різко Гетьман оцінює політику москви: «Москва юродива, що із благеньких мрій стремить до дійсності – хоч катом, а звитяжцем. Мертвота плине з лиця закаменилих, Що під бичем збивають дім новий». Гетьман пророчить їй поразку і розпад, також висловлює свої мрії про демократичний устрій України: «В умах тулих рабів розсиплеться Росія, Ми перші висміємо задум безталанний, Потомні славою, багаті духом життя, Де шана кожному, і всій державі честь! Офіра – це той знак, що нас усіх одновить! Ми вольні е!».

Ускладнює сприйняття твору, але, водночас, додає вагомості, історичної відповідності велика кількість анахронізмів, полонізмів та, навіть, латини, що використовується автором. Твір в цілому написаний актуальним на той час правописом ВУАН, затвердженим у 1921 р. Віршований розмір твору – тристопний амфібрахий, який подекуди переходить в гекзаметр. Це свідчить про знання автором класичних античних творів Гомера та Овідія, його значний прогрес порівняно з юнацькими спробами пера, пошуки власного стилю, постійна й кропітка робота над собою.

У творі «Офіра» автором підкреслено, що саме гетьманський Батурин був центром визрівання політичних ідей і вікопомних рішень, а жертвність Гетьмана Івана Мазепа він ставить як приклад для наслідування наступним поколінням, заради здобуття незалежної, вільної від московської тюрми України.

ДО ІСТОРІЇ ВІДКРИТТЯ ПОХОВАННЯ ГЕТЬМАНА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

**Тетяна
ОКСІНЬ**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Поховання гетьмана Кирила Розумовського в Батурині намагалися розкрити двічі. Перша спроба відкриття сталася 100 років тому – у 1925 р. Однак вона не була вдалою, оскільки вандалам, в особі завідувача Конотопського краєзнавчого музею Олега Поплавського, не вдалося знайти вхід у склеп. Проте вже влітку 1927 р. він несанкціоновано, без жодних дозвільних документів, погоджень, відкрив поховання гетьмана у Воскресенській церкві Батурина шляхом зняття підлоги та пролому склепіння у храмі.

І хоча згадані події відбувалися на початку ХХ ст., під час активної фази становлення радянської влади, заохочення руйнувати та грабувати культові місця, відкриття могили гетьмана сколихнуло музейну спільноту. А також згуртувало українську інтелігенцію, істориків, захисників старовини та просто людей навколо збереження пам'яток. Вагомую роль відіграв в цьому і Марк Вайнштейн.

М. Вайнштейн – уродженець м. Конотоп (Сумської губ.). У 1923–1925 рр. був завідувачем Конотопського музею, формував колекцію, зберігав експонати; у 1925 р. його призначили директором Чернігівського музею.

М. Вайнштейн добре володів інформацією про стан справ у музеях округи. 29 червня 1927 р. він саме перебував у Конотопі. Цього ж дня, під час вечірньої прогулянки у міському саду, знайомий викладач педтехнікуму розповів М. Вайнштейну про дивовижну «знахідку» – поховання гетьмана Кирила Розумовського: «У Батурині відкрили склеп Розумовського і віднайшли

труп гетьмана, він весь зберігся. На ньому камзол, ордени тощо».

Не маючи достатніх важелів впливу, щоб самостійно зупинити протизаконні дії, М. Вайнштейн 30 червня 1927 р. (тобто наступного дня після відкриття склепу) пише листа завідувачу нумізматичного відділу Всеукраїнського музейного містечка в м. Києві Валентину Шугаєвському.

У цьому листі М. Вайнштейн описує давнє бажання О. Поплавського віднайти знахідку, схожу на седнівські мумії, і цим прославити себе як науковця і «перевершити Чернігівський музей». Цією думкою він кілька разів ділився з автором листа. На що М. Вайнштейн висловлював заперечення, аргументуючи складністю задуму в усіх аспектах – і в науковому, і в політичному. Окрім того, така справа потребувала обов'язкового узгодження з Всеукраїнським археологічним комітетом (ВУАК). Проте ця ідея не давала директору Конотопського музею спокою, і він вирішив відкрити поховання гетьмана.

Наступного дня М. Вайнштейн вирушив у відділ народної освіти, щоб дізнатися деталі вандалізму, що не давав йому спокою. Там він зустрів Поплавського, який вже особисто похвали-

*Марк Вайнштейн.
Автопортрет. 1951 р.*

вся «відкриттям». Розповів, що знайшов вдале місце для пролому і потрапив у склеп. Проте його запал зник, коли М. Вайнштейн звернув увагу на порушення, які були допущені при проникненні в склеп і те, що це все відбулося без санкцій ВУАК. Також він запропонував допомогу, бо вважав своїм обов'язком провести заміри, замалювати, зафіксувати документально. А також взяти з собою до Батурина представників органів місцевої влади, лікаря. Однак обіцяного від О. Поплавського авто так і не дочекався. М. Вайнштейн зрозумів, що став небажаним свідком у злочині, який, у разі невтручання, представлять у світлі великого наукового відкриття.

До В. Шугаєвського М. Вайнштейн звертався як до знаного фахівця, який багато років захищав пам'ятки старовини, з надією зупинити те, що сталося. А також унеможливити подібні випадки в подальшому. Свій лист М. Вайнштейн завершує так: «Сподіваюся, що Ви вірите у мою чесність і щирю любов до пам'ятників старовини і мистецтва, а особливу мою любов до Батурина».

Саме цей лист на об'єднаному засіданні президії ВУАК з Інспектурою по Охороні Пам'яток Культури зачитав В. Шугаєвський. На акт вандалізму миттєво відреагував Київський краєвий інспектор по охороні пам'яток культури Федір Ернст. Він прибув до Батурина для розслідування справи. Всі побування М. Вайнштейна щодо завданої шкоди похованню гетьмана К. Розумовського справдилися.

Лист М. Вайнштейна до В. Шугаєвського є важливим документом у дослідженні поховання гетьмана К. Розумовського у Батурині. Він проливає світло та допомагає встановити і зрозуміти події, що сталися до та, безпосередньо, під час відкриття склепу гетьмана. Нині витяг з листа зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО, м. Київ).

МАЄТНОСТІ СТАРШИНСЬКОГО РОДУ РИЖИХ

**Алла
БАТЮК**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Представники родини Рижих займали важливі урядові та судові посади в Батурині в ХVІІІ ст. та відігравали помітну роль в житті України-Гетьманщини. Ця стаття має на меті представити матеріальні статки родини на основі

Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр. та продовжити дослідження елітарних родів гетьманського Батурина.

Першим представником роду Рижих, про якого є згадки у матеріалах Генерального опису, був батуринський козак Іван Рижий (?-?). Про його предків і вітоки роду відомостей не віднайдено. Однак, достеменно відомо, що у період 1700–1740-х рр. йому належали угіддя у околицях Батурина: нива, сінокіс, березовий ліс за р. Сейм, озера, гребля і ліс поблизу с. Обмачів.

Його син Йосип Іванович Рижий (? – до 1765) досягнув значних кар'єр-

них висот, чим вивів родину на вищий соціальний щабель. Вдалося з'ясувати, що він мав чин значкового товариша Ніжинського полку, протягом 1718–1738 рр. був писарем Батуринської сотні, у 1738–1756 рр. обіймав посаду сотенного отамана та в 1740–1755 рр. виконував обов'язки наказного батуринського сотника. Йосип Рижий був великим землевласником, у власності якого були двори у Батурині і с. Тростянка, хутір Андріяківщина та різноманітні угіддя у м. Батурина, с. Митченки, с. Обмачів, с. Тростянка, с. Пальчики, с. Городище, с. Атюша, урочищі Обирок і слободі Матіївка. З метою підпри-

емницької діяльності у 1724 р. він придбав торгову комору з льодовнею у торговому ряду в Батурині, а в 1736 р. – водяний млин на один камінь на річці Сейм, мав також власну пасіку в одному з урочищ за р.Сейм.

Генеральний опис містить інформацію про двох синів Йосипа Рижого: Василія та Григорія, але окрема «Відомість» складена лише на майно Григорія Рижого, возного Батуринського судового повіту. Призначення його на високу судову посаду відбулося після смерті батька, близько 1765 р. Вся нерухомість Григорія Йосиповича була успадкована від батька і діда, тому можемо припустити, що він став основним спадкоємцем роду.

Г. Рижий проживав у Батурині на вулиці Покровській (сучасна вул. Шевченка) у дворі, придбаному у 1718 р. його дідом. Тут розташовувались 4 жили хазяйські хати, 1 хата для обслуги, 2 комори, стайня та хлів. Обслуговували родину двоє слугителів, найнятих за грошову оплату (2 і 4 руб. на рік), одяг та їжу. У місті було ще декілька його маєтностей, заселених підсусідками: старий двір на вулиці Кадуновці та 3 двори на вулиці Береговій. Двір на вулиці Пісковій він продав у 1766 р. батуринському козаку Кузьмі Мосьпаненку.

Після смерті батька Г. Рижий володів його чисельними земельними наді-

лами. Орної землі у нього було на 120 днів (біля 81 га). Найбільша нива розташовувалась в урочищі Шовковиця, на відстані близько 6 км від Батурина. Вона була мірою на 16 днів обробітку, на ній «висівається порічно: жита 12 четвертей, гречки 6, овса 5, проса 2, пшениці 1, гороху 1, ячменю 3 четвертей». Також одна з його нив в урочищі Шовковиця була затоплена водою від млина гетьмана Кирила Розумовського (1728-1803 рр.).

2 сінокоси Г. Рижого за с. Матіївка мали площу в 45 косарів (24,5 га). З них господарство отримувало 60 возів сіна та лозу для господарства.

Від предків Г. Рижому дісталися і значні лісові масиви – дубовий бір та осичняк, хвойний ліс та березняк, 4 лісові зруби в околицях Батурина та с. Атюша порослі дубом, осикою, березою, вільхою та лозою.

З метою побудови нових дворів, козацька старшина купувала плеці – земельні угіддя призначені для забудови. Григорій Йосипович мав у власності 8 плеців. Найбільший з них був на Київській дорозі й був зайнятий будівлями гетьмана Кирила Розумовського.

Г. Рижий мав велике господарство, яке надавало продукти для власного вжитку та на продаж. Навпроти його двору розташовувалась власна винокурня на два котли, котра функціонува-

ла взимку та приносила 10 рублів щорічного прибутку. Для отримання борошна для власних потреб на р. Сейм Рижі мали частину млина на 1 камінь, яким володіли спільно з бунчуковим товаришем І. Костенецьким та козачкою А. Проценковою. З худоби мали 4 коней, 2 волів та 2 корови. Торгову комору в Батурині, в передмісті, на Київській дорозі, господар здавав у оренду за 1 руб на рік.

Г. Рижий також мав двір та господарські угіддя у с. Тростянка, де проживав його підсусідок. Незаселене хутірне місце в урочищі Обирок, хутір Обирок і хутір в урочищі Ципкін, де було по одній хаті, в яких мешкали підсусідки. Довкола хуторів розташовувались родинні ниви, ліси, сінокоси та озера, в Обирку – ще й пасіка на 10 вуликів.

Таким чином, завдяки ґрунтовним матеріалам Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 років, ми можемо побачити не лише те, як родина Рижих накопичувала матеріальні статки, а й зрозуміти, як завдяки поєднанню військової кар'єри, підприємницької діяльності та родинних зв'язків вони стали одними з найбільш впливових родів Батурина. Їхній шлях є яскравим прикладом того, як через високі посади та господарську діяльність можна досягти матеріального добробуту, зміцнивши родинну спадщину.

МУЗЕЇ ЗАПОВІДНИКА ОЧИМА ВІДВІДУВАЧІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ 2024 РОКУ

Наталія ПІСКУН

організатор екскурсій
НИК3 «Гетьманська столиця»

Війна внесла корективи у життя українців, в тому числі й в туристичну галузь. Попри усі виклики сьогодення, Національний заповідник «Гетьманська столиця» продовжує свою роботу з вивчення та популяризації культурної спадщини й надалі залишається осередком української історії та культури.

Для кращого розуміння потреб відвідувачів й оптимізації роботи закладу, з березня по жовтень 2024 року було проведено масштабне опитування. Для цього було розроблено два види анкет: одна для відвідувачів, інша – для представників туристичних організацій.

Під час формування анкет поставлено наступні завдання: 1) скласти портрет відвідувача; 2) встановити чинники, що впливають на залучення аудиторії; 3) зрозуміти вплив війни на організацію подорожей та відпочинку; 4) визначити оцінку організації обслуговування відвідувачів у заповіднику та зрозуміти їх уподобання. Важливо, що цього рік опитування можна було пройти онлайн.

Аналіз отриманих даних дозволив

скласти досить детальний портрет відвідувача. Прогнозовано, що більшість відвідувачів – це мешканці Чернівської області та сусідніх областей, зокрема Сумської та Київської, які приїздили до Батурина разом з родинами або друзями. Були відмічені й учасники організованих екскурсійних груп, але їх відсоток дуже низький і порівнянні із загальною кількістю питаних. Вікова категорія найактивніших респондентів – від 18 до 40 років. Цікаво, що саме молодь частіше заповнювала онлайн-анкети, демонструючи високий рівень цифрової грамотності.

Одним із цікавих висновків дослідження стало те, що значна частина відвідувачів дізнається про заповідник від друзів і знайомих. Це свідчить про важливу роль «сарафанного радіо» у просуванні туристичних об'єктів. Саме тому потрібно постійно працювати над покращенням організації обслуговування, щоб кожен відвідувач залишився задоволеним. І варто додати, що 95% опитаних зазначили, що обов'язково рекомендуватимуть туристичний маршрут до Батурина.

Щодо мотивації відвідати саме Національний заповідник «Гетьманська столиця», більшість респондентів зазначили що їх цікавить історія України, зокрема, доба козацтва й гетьманства, і ті історичні паралелі, які допомагають усвідомити події сьогодення. Також підкреслили, що їх приваблює можливість

насолодитися архітектурою пам'яток заповідника й широким вибір музеїв.

Більшість відвідувачів заповідника зізналися, що почали подорожувати рідше через нестабільну ситуацію в країні. Це підтверджують і представники туристичних організацій, зазначивши зниження попиту на туристичні послуги на 75%. Дехто з відвідувачів вказав, що шукає можливості відпочити далеко від зони бойових дій. І лише 13% позначили, що війна не вплинула на їхні туристичні звички.

Результати опитування відвідувачів і представників турфірм свідчать про високу оцінку організації обслуговування у заповіднику. 89% опитаних відвідувачів вважають ціни на послуги демократичними та повністю задоволені роботою закладу. У коментарях широко дякували за збереження культурного надбання України та зичили Перемоги. А представники туристичних організацій відзначили професіоналізм екскурсоводів та їх відданість своїй справі.

Вивчення громадської думки відкриває нові можливості для розвитку закладу та популяризації української історії та культури. Результати дослідження допомагають глибше зрозуміти відвідувачів, реагувати на їх потреби, оптимізувати та покращувати організацію обслуговування відвідувачів.

Щиро дякуємо всім, хто взяв участь в опитуванні! Ваші відповіді – це важлива для нас інформація.

КУЛЬТУРА У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС: ЯК ЗАПОВІДНИК ПРАЦЮВАВ У 2024 РОЦІ

Олена РОМАШКО
організатор експерсій
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Минулий рік був непротим в Україні в усіх сферах життя через війну, яка впливає і на діяльність культурних установ. Попри складні умови, колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця» продовжував виконувати важливу місію зі збереження та популяризації культурної спадщини.

Незважаючи на виклики війни, упродовж року заповідник відвідали понад 37 тисяч осіб, з яких третина – це учнівська молодь, наше майбутнє! Такий результат свідчить про незмінний інтерес до історії та культури нашої держави, а також про ефективну роботу колективу, навіть у складних обставинах. Серед відвідувачів були й представники інших держав: Нідерландів, США, Австрії, Німеччини, Франції та країн Балтії.

Понад 7 тисяч відвідувачів скористалися правом на пільгове відвідування, з них майже половина – учасники бойових дій та члени родин загиблих військовослужбовців.

Вагома частина відвідувачів заповідника побували на екскурсіях. Родинні групи приїздили з усіх куточків України, а от організовані туристичні групи – переважно з Чернігівської, Сумської та Київської областей.

В 2024 році відновив свою роботу Музей археології Батурина. До Міжнародного дня музеїв на території Цитаделі Батуринської фортеці відкрито постійну виставку «Арсенал», що відтворює інтер'єр арсеналу часів гетьманування Івана Мазепи, включаючи рекон-

струкцію похідної кузні з робочим інвентарем, гарматами та іншими атрибутами військового обозу. З квітня по листопад у Гетьманському будинку діяла тимчасова виставка «Ясновельможні гетьмани. Життя для України» з оновленою експозицією, що розкривала музичні уподобання гетьманів.

Експозиція у Палаці гетьмана Кирила Розумовського поповнилась старовинними світлинами палацу з власної колекції гетьманського нащадка Грегора Розумовського, роботами талановитої художниці, представленими на виставці «Гетьмани в творчості Наталії Павлусенко».

Майже 3000 осіб відвідали виставку робіт народного художника України Сергія Нечипоренка «Батурина. Ми були! Ми є! Ми будемо!» в експозиційній залі Будинку Кочубея.

Екскурсія «Україна була, є і буде!» в музейному комплексі «Козацький двір» цьогоріч була найбільш популярною серед учнівської молоді. Упродовж року тут проведено 314 імерсивних екскурсій. Їх учасники не лише занурили-

ся у важливий період боротьби за збереження національної свідомості й ідентичності українців кінця XIX – XX ст., а й через театралізовані та інтерактивні дійства мали можливість поринути у світ української традиційної культури.

Окрім стандартних підходів до обслуговування у музеях, заповідник також забезпечив надання послуг для іноземних туристів та українців, які в силу обставин не мають змоги подорожувати. Англійські екскурсії та екскурсії жестовою мовою, аудіо гіді та відеолекції на власному YouTube каналі допомагають популяризувати історію Батурина для ще ширшої аудиторії.

Підсумовуючи, можна впевнено сказати, що наш заповідник залишається активним осередком історії та культури. Ми продовжуємо працювати над новими виставковими проектами та розширенням інклюзивного простору, покращуємо організацію обслуговування відвідувачів та розвиваємо міжнародну співпрацю, плануємо та діємо з вірою у Збройні сили України та Перемогу!

Екскурсанти на виставці «Ясновельможні гетьмани. Життя для України». Фото 2024 р.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»

Суб'єкт у сфері друкованих медіа
№ R30-04375 від 18.05.2024 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 100 прим. Зам. № 2274

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Паламарюк Ірина Юріївна

Нікітіна Анастасія Василівна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії